

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

AYOL SHOIRALAR IJODIDA ALISHER NAVOIY OBRAZI TASVIRLARI

Gulbahor Ashurova

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

dotsenti, filologiya fanlari doktori,

Fuzuliy nomidagi ilmiy tadqiqot markazi rahbari.

Email: gulbahora777@gmail.com

Annotatsiya: O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, o‘zbek adabiyotida buyuk mutafakkir Alisher Navoiy siymosini badiiy talqin etish yangi bosqichga ko‘tarildi. Chunki bu davrda milliy o‘zlikni anglash, milliy qadriyatlarni tiklash bosh masalaga aylandi. Alisher Navoiy adabiyotda ma‘naviy-axloqiy kamolotning timsoli sifatida haqli e‘tirof etildi. Uning ibratli hayoti, shaxsiyati namuna o‘laroq tasvirlandi. Mustaqillik davri o‘zbek adabiyotida buyuk mutafakkirga bag‘ishlab yaratilgan asarlar ayol shoirlar ijodida o‘ziga xos, alohida sahifalarini tashkil etadi. Ushbu maqolada mustaqillik davri o‘zbek adabiyotidagi ayol shoirlardan Halima Xudoyberdiyeva, Oydin Hojiyeva va Farida Afro‘zning she‘rlarida Navoiy obrazining tasvirlari masalasi yoritildi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy obrazi, Navoiy shaxsi tasviri va talqini, mustaqillik davri, non obrazi, Vatan timsoli, she‘r, shoir siymosi, buyuk ijodkor, milliy qadriyat.

АННОТАЦИЯ: После обретения Узбекистаном независимости художественная интерпретация фигуры великого мыслителя Алишера Навои в узбекской литературе поднялась на новый уровень. Потому что в этот период главным вопросом стала реализация национальной идентичности и восстановление национальных ценностей. Алишер Навои по праву был признан символом духовно-нравственного совершенства в литературе. Его образцовая жизнь и личность были изображены в качестве примера. В узбекской литературе периода независимости произведения, посвященные великому мыслителю, занимают свои, отдельные страницы в творчестве поэтесс. В данной статье освещен вопрос образов образа Навои в стихах Халимы Худойбердыевой, Айдын Гаджиевой и Фариды Афроз среди поэтесс узбекской литературы периода независимости.

Ключевые слова: образ Алишера Навои, образ и интерпретация личности Навои, период независимости, образ хлеба, символ Родины, поэзия, фигура поэта, великого творца, национальная ценность.

Annotation: After the independence of Uzbekistan, the artistic interpretation of the figure of the great thinker Alisher Navoi in Uzbek literature rose to a new level. Because in this period, the realization of national identity and restoration of national values became the main issue. Alisher Navoi was rightfully recognized as a symbol of spiritual and moral perfection in literature. His exemplary life and personality were depicted as an example. In the Uzbek literature of the period of independence, the works dedicated to the great thinker form their own, separate pages in the works of female poets. In this article, the question of images of Navoi's image in the poems of Halima Khudoyberdiyeva, Aydin Hajiyeva and Farida Afro'z, among the female poets of the Uzbek literature of the period of independence, was highlighted.

Key words: the image of Alisher Navoi, the image and interpretation of Navoi's personality, the period of independence, the image of bread, the symbol of the Motherland, poetry, the figure of a poet, a great creator, national value.

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

Alisher Navoiyning har bir asari, har bir bandi, har bir bayti, hatto har bir misrasida hayot hodisalari shu darajada takrorlanmas tasvirlarga egaki, ular salkam olti yuz yildan buyon muxlislar qalbidan munosib joy olib keladi. Bugina emas, shoir shaxsiyatining o‘zi ham xalqimiz, millatimiz orasida haqli e’tirof tuyg‘ulari bilan burkangan. Shunga ko‘ra, buyuk mutafakkir asarlarining barcha zamonlarda ijod ahli hamda butun xalqimiz uchun o‘ziga xos adabiy-estetik va ma’naviy-axloqiy mezon bo‘lib kelayotgani bejiz emas.

Asrlar davomida Navoiyning badiiy siymosini yaratishga intilisharning ham muntazam jarayon ekanligi yaxshi ma’lum. Mustaqillik davridagi itimoiy-ma’naviy hayot bu jarayonga yanada katta kuch va yangicha ma’nolar qo‘shayotgani ham bor gap. Alohda ijodkorlarning ayrim mavzu va muammolarga boshqalariga qaraganda ko‘proq moyil bo‘lib qolishi yangi gap emas. Shunga qaramasdan Alisher Navoiy siymosini tasvirdashga kelganida bu boradagi holatning boshqacharoq ekanligini tan olishga to‘g‘ri keladi. Gap shundaki, Navoiy dahosi oldida bosh egmagan, adib asarlari mutolaasidan chuqur huzur tuymagan, bularning qonuniy natijasi o‘laroq adib haqida hech bo‘lmaganda bitta asar yozshni ko‘ngliga tugmagan qalam ahlining o‘zi yo‘q. Mustaqillik davrining o‘zidayoq bir joyga jamlansa bir necha qalin-qalin jildlarning yuzaga kelishi aniqdir.

Asar mavzusi va shoirona iqtidorning namoyon bo‘lish shakllariga oid maxsus ilmiy tadqiqotlar yaratilmagan bo‘lsa-da, bu borada anchagina kuzatishlarning o‘ziga xos tizimi yuzaga kelganligini ham inkor etmaslik kerak. Bevosita Alisher Navoiyning badiiy siymosini yaratish jarayonida shu muammoga duch kelinadi.

O‘zbek adabiyotida sha’ni ulug‘langan mutafakkir, buyuk siymolarning birortasiga Alisher Navoiyga bag‘ishlangan miqdor va darajadagi asarlar, jumladan, she’rlar bag‘ishlangan emas. O‘zbek shoirlarining deyarli barchasida Alisher Navoiyga bag‘ishlangan she’r mavjud. Ularning ayrimlari bu borada o‘zining adabiy mulohaza va e’tiroflarini, Alisher Navoiyga bo‘lgan e’tiqod va hurmatlarining ifodasi sifatida bir nazm durdonasi yoki nasriy hikoyasini yozgan bo‘lsa, boshqa birlari bir-ikki kichik hajmli asar doirasida bunday ulkan va mo‘tabar niyatni to‘la ifoda etish imkonining yo‘qligini chuqur anglagani holda mavzu doirasida ko‘plab asarlarini, o‘rni-o‘rni bilan esa she’riy turkumlarini yaratishgan.

Yana bir qiziqarli hodisani qayd etish mumkin. Alisher Navoiyga bag‘ishlangan asar mualliflari ijodini kuzatish shu xulosaga olib kelmoqdaki, ular bu buyuk mutafakkir adib hayoti va ijodini tasvirlash uchun o‘zlarida juda katta mas’uliyat yukini his etishgan. Ularning birortasi ham mazkur mavzudagi asarni yozishga birdaniga kirishgan emas. Oybek domla tajribasida bo‘lganidek, avval kichikroq va mo‘jazroq asarlar, keyinchalik yirik hajmdagi epik polotnolarga murojaat etilgan.

Yana bir fakt shundan iboratki, hatto tarixiy mavzuda qalam tebratgan yozuvchilarning aksariyati ham birdaniga bu mavzuga kirishmasdan, avval boshqa mavzu va muammolar ustida o‘z qalamlarini o‘tkirib olishgan: bu borada tegishli ko‘nikma va malakalar, tajriba va ishonchga ega bo‘lganlaridan keyingina Alisher Navoiy siymosining kengroq tasviriga bel bog‘lashgan.

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

Navoiyga qaytish – uzluksiz va ilhombaxsh jarayon. Uning davomiyligini o‘rganish ham ibratli xulosalarga kelish imkonini beradi. Shuning uchun Navoiy yashagan davrdan boshlab bugunga qadar buyuk shoir siymosi badiiy talqin etilgan. Zero, mutafakkir shoir tajribalariga tayanib did, saviya va mahoratni yuksaltirish har bir iste’dod uchun ijodiy muvaffaqiyat garovidir. Chunki Navoiy yashagan davr va bu buyuk shaxs ibratli hayotining jozibasi ham buyuk. Ayni jozibaning muhtalolaridan biri Halima Xudoyberdiyeva bir she’rida shunday yozadi:

*Navoiy — non. To’sma. Unga borar yo’ldan qoch,
G’ashlik qilma, to’rt yonni ham yoritarkan toj.
Navoiyga o’zin ursa, urma kofirni,
Axir nonga musulmon-u kofir birday och.[1.97]*

Alisher Navoiy lirikada kimlarga, nimalarga o‘xshatilmagan. Uni yulduzga, oyga, quyoshga, mash’alga, nurga tashbeh etishgan. Ammo bungacha hech kim uni nonga qiyoslagan emas. Har qanday haqiqiy she’riyatning milliy ong va tafakkur mevasi ekanligi aniq. Ammo ayni mana shu haqiqiylik uning umuminsoniy ruhini ham ta’min etadi. Non o‘zbekning moddiy qadriyatlaridan biri. Biroq u shunday moddiylikki, unda millatning ma’naviyati ham yaxlit holda tajassum topgan. Non haqida xalqimizda ko‘plab maqol va matallarning, aytim va udumlarning paydo bo‘gani bejiz emas. Shoir mana shu nuqtayi nazarga tayanadi. Shuning uchun ham uning “kofir” so‘ziga berayotgan urg‘usi milliy va diniy ajratishlarni emas, balki insoniy bag‘rikenglikning o‘ziga xos ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Shoiraning o‘ziga xos topildiqlaridan biri xalqimiz tilidagi mashhur iboradan unumli foydalanishda ham namoyon bo‘ladi. “O‘zini urmoq” ifodasi shiddat bilan harakatlanish, hech nimaga, hech qanday qarshilik va g‘ovlarga qaramasdan olg‘a intilishning kuchli darajasini anglatadi. Uning ikki ma’noda qo‘llanishi keng tarqalgan: ijobiy va salbiy ma’noda. Halima Xudoyberdiyeva uning ijobiy ma’nosini yangi bir ma’naviy sharoit taqozosiga ko‘ra qo‘llaydi – “Navoiyga o‘zini urmoq”. Bu ayni paytda shoiraning poetik kashfiyoti ham bo‘lib ko‘rinadi.

Shoiraning ijodida “non” detali tasodifiy emas. Bu detalni shoiraning rang-barang qirralari bilan talqin etgan (“Kiyiklar”, “Kemalar tikkaga yo‘l olsin” kabi she’rlarida). Non poetik detal sifatida Halima Xudoyberdiyevaning ko‘pgina she’rlarida faol tasvirlangan. Shunga qaramay, uning Navoiy shaxsiyatiga daxldorligi butunlay o‘zgacha. Shoiraning Navoiy siymosida muhtojlar ehtiyojini to‘la qondira oladigan manba, ma’naviy buloq, balki ma’naviy xazinani ko‘radi. Navoiyga yaqinlik umidida harakat qilayotgan har qanday muhtoj kishiga yo‘l ko‘rsatish, Navoiyga yaqinlik yo‘llarini topishga yordamlashish darkor. Navoiy milliygina emas, umuminsoniy g‘oyalarning ham betakror kuychisi. Shuning uchun ham she’rida “musulmon” va “kofir” tushunchalarining qo‘llanilishi tasodifiy emas. Ular birgalikda “hamma” tushunchasini anglatadi. “Och” so‘zi ham o‘z-o‘zidan qo‘llangan emas. U qofiya tizimidagi munosib so‘z (qoch; toj; och) bo‘lishi bilan birgalikda ma’rifat bilan aloqalanib, teran mazmun ifodasiga xizmat qilgan. Yuksak vatanparvarlik va millatparvarlik ruhiga ega

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

Navoiyning ijodiy an‘analari keyingi avlod shoirlari asarlarida ham namoyon bo‘lmoqda. Navoiy siymosi tasviri qator she‘rlarda u yaratgan ma‘naviy merosdan faxrlanish tuyg‘usini ifoda etadi. Turli avlodga mansub atoqli so‘z san‘atkorlari G‘afur G‘ulom, Oybek, Mirtemir, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Usmon Azim kabi ijodkorlar Navoiy siymosini iftixor hissi bilan poetik tasvirlagan bo‘lsalar, bugungi kun shoirlari Navoiy obrazini yaratishda “nido”, “savol-javob”, “bag‘ishlov” kabi xilma-xil shakllardan foydalanayotganini kuzatamiz. Bunday she‘rlarda Navoiy tilidan avlodlarga ulug‘ mutafakkir, nuroniy zotning o‘g‘itlari, falsafiy mushohadalari bayon etiladi. Gohida ulug‘ shoir bugungi avlod yoshlarini komillikka chorlovchi, xalqimiz nomi va shonini alqab turuvchi, ruhan madad beruvchi zot qiyofasida gavdalanadi.

Xususan, Navoiy haqidagi she‘rlar Oydin Hojiyeva ijodini ham boyitib turadi. Shoira vatan va uning qadrini anglash masalasini Navoiy nomi bilan bog‘laydi:

*Ey Vatan, qadringni men
Hazrat Navoiydan so‘ray.
“Ming bir kecha”lar elchisi
Qirq mingta roviydan so‘ray.[2.11.]*

Shoira talqinida “ozodlik” ham Navoiy nomi bilan uyqash. “Alisher Navoiy nidosi” nomli she‘rida ham falsafiy o‘ychanlik, murojaat ruhining ustunligi namoyon bo‘ladi. She‘rda Navoiy nomidan “muhabbatsiz g‘arib qalblar” to‘g‘risida so‘z boradi. “Suv so‘rayotgan to‘rang‘illar”, qurib borayotgan Amu, “suvsirayotgan suluv ohular”, “dardga giriftor to‘rg‘aylar”, “yetim orzular”, “kaftdagi yonib turgan dunyo” kabi tasviriy ifodalar ortida qanday ma‘nolar yashirin? Navoiyning armon-u iztiroblari qatiga qanday dard singdirilgan? Navoiydan meros bo‘lib qolgan mehr qayga yashiringan? Nega “Turk Budunni omon saqlagan, o‘q tonglarning ko‘ksida tugun” yashiringan? Navoiy orzu qilgan avlod qalbi ishqqa, mehr-muhabbatga to‘liq bo‘lsa, gunohlar yemas, savoblar ortsa, har ko‘ngilda ishq yorug‘ qo‘shiq misol aks sadolar bersa, mehr-u muhabbat, ezgulik qalb da‘vatiga aylansa, Navoiy kabi ulug‘lar ruhi taskin topadi. Bu she‘r ushbu holatning yorqin tasviridir.

Mustaqillik davri she‘riyatida Navoiy lirikasidan kuchli ta’sirlanish, undagi mazmuni bugungi kitobxon uchun tushunarli tarzda qayta badiiy yaratish jarayoni kuzatiladi. Biz mulohazalarimizni taniqli shoira Farida Bo‘taeva – Farida Afro‘z she‘ri misolida ko‘rsatishga harakat qilamiz. U “Yuragingga qil ham sig‘masa” misrasi bilan boshlanadi. Ushbu namunada mustaqillik davri she‘riyatidagi Alisher Navoiy obrazining asosiy qirralari jamlangan deyish mumkin.

Shoiraning talqinidagi Navoiy ijodi insoniyatning eng yaqin hamdardi, darddoshi, malhami bo‘la oladi:

*Yuragingga qil ham sig‘masa,
Mehrsizlik diling tig‘lasa,
Bu holingdan joning talvasa*

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

*Qilsa agar Navoiyga ayt,
O‘qi kitob, Hazratingga qayt!*

U insoniylik, insoniy fazilatlar targ‘ibi va tarbiyasi, har qanday bezovta va dardli ko‘ngilga orom va huzur berishning uddasidan chiqadi:

*Sotib ketsa eng yaqin do‘sting,
Bitmas bo‘lsa hech kam-u ko‘sting,
Daraxtmisan, qay taraf o‘sding,
Bilmoq bo‘lsang Navoiydan so‘r,
Do‘st topmassan Hazratdan-da zo‘r!*

Boshi berk ko‘chalarning, yengib bo‘lmas muammolarning yechimi, fojialarning eng dahshatli damlarining ham damini kesadigan taskin va tasalli adib she‘riyatida mujassam:

*Yo‘liqqaning bo‘lsa xiyonat,
Uchib ketsa qo‘lingdan omad,
Osmon tushib, bo‘lsa qiyomat,
Navoiydan topasan panoh,
Hazrat erur holingdan ogoh!*

Alisher Navoiy she‘riyati alohida kuchli bir saltanat, butun insoniyat suyanishi mumkin bo‘lgan qo‘rg‘on ham shu she‘riyatdir. Qolaversa, o‘zbekka fikrni tushuntirishda savob va gunoh mafhumlarining o‘rni va ahamiyati naqadar buyukligini adiba yaxshi biladi:

*Bu saltanat metin qo‘rg‘ondir,
Unda yashar har kim omondir,
U jannatdir, Eram bo‘stondir,
Navoiyni aylaylik tavof,
Hazrat erur eng oliy savob!*

Inson muhtoj bo‘lgan narslarning barcha-barchasi ham ayni mana shu she‘riy qo‘rg‘onlarda jamlangan:

*Magar senga ilm kerakdir,
Duo kerak, tilak kerakdir,
Ishq kerakdir, ko‘ngil kerakdir,
Navoiydan toparsan o‘zni,
Hazrat aytar ul xolis so‘zni!*

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

Navoiy va millat yaxlitligi g‘oyasi ham, aniqrog‘i, millatning Navoiy g‘oyalari bilan birgalashib ketishiga umid va ishonch ham ushbu she‘rdagi asosiy tayanch nuqtalaridan biri bo‘la oladi.

*O, yurakka malham Navoiy,
Har g‘aribga hamdam Navoiy,
Zarrangizman men ham, Navoiy,
Yagonamsiz, sizgadir ta‘zim,
O sultonim, xonim, hazratim!*

Ko‘rinib turganiday, ushbu she‘r mustaqillik davridagi o‘zbek navoiynomasi-ning o‘ziga xos namunalaridan biri bo‘lgan. U shu yo‘nalishdagi ko‘plab she‘rlardagi umumiy jihatlarni ancha yorqin, aniq hamda ta‘sirchan ifodalab bera olgani bilan boshqalardan ajralib ham turadi.

Yana bir muhim jihat shundan iboratki, shoirada tasavvur va ijro o‘rtasida juda katta uyg‘unlik mavjud. Bu uyg‘unlik shoiraning ideal va uning ifodasi yo‘nalishida ham o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘lgan. Bu narsa ijodkor idealining naqadar tiniq va aniq tasavvuri bilan uning ifodasi o‘rtasida bevosita aloqadorlik borligining yana bir isboti bo‘lib xizmat qiladi.

Muallif mahzun bir kayfiyat ifodasi bilan boshlangan she‘rining samimiy va bir qadar ko‘tarinki holat bilan yakunigacha bo‘lgan oraliqda badiiy-estetik mantiqning ipini har doim tarang turishiga erisha olgan. Dastlabki bandlardagi shart ergash gapli qo‘shma gaplarning faol ishtiroki, turfa ma‘nolarning o‘zaro yaqin shakllardagi ifodasi ta‘did san‘ati vositasida yuzaga chiqqan bo‘lsa, navbatdagi bandda asr san‘ati kitobxon (she‘rxon)ga da‘vat va tasalli sifatida ta‘sir ko‘rsatadi. Yakundagi nido ham shaxsiy hayrat, ham bevosita Navoiy shaxsiga murojaat, bularning yonida esa ko‘zda tutilgan idealning lafziy ifodalaridan iborat bo‘lgan ta‘didlarning ta‘kididan yuzaga kelgan hosiladir.

Bularning barchasi Amir Alisher Navoiy siymosining she‘rxon ko‘zi o‘ngida hazrat siymosiga sayqal beradi, uni bizga yanada yaqilashtirganday bo‘ladi. Bizni Navoiy asarlarini o‘qishga chorlaydi!

Alisher Navoiy nafaqat ijodi, balki shaxsiyati va amali bilan ham zamonaviy she‘riyat vakillari, o‘zbek shoiralari tomonidan namuna sifatida qabul qilindi. Ular ijodida Navoiyning axloqiy fazilatlarini, xayrli ishlari, ijod va amal birligiga qat‘iy rioya qilgani barkamollik timsoli o‘laroq badiiy e‘tirof etildi, yangicha ohanglarda yoritildi. Navoiy haqida yaratilgan she‘rlarlarda Navoiy shaxsi yoki ijodidan tuyulgan hayrat, buyuk shoir haqidagi bir yorqin tasavvur yoki haqiqatning lirik ifodasi ustuvorlik qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Худойбердиева Ҳалима. Шеърлар. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Б.97.
2. Ҳожиева Ойдин. Назокат: шеърлар, дoston, қасида, бадиалар, ўйлар. – Тошкент: Шарқ, 2007. – Б.11.

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

3. Farida Afro'z. https://t.me/Farida_Afroz
4. Сирожиддинов Ш. Амир Алишер. – Тошкент: Adabiyot, 2022. – 196 б.
5. Ҳаққул И. Навоийга қайтиш. – Тошкент: Фан, 2007;